

CSAPODI CSABA

Az ősnyomtatványok tartalma

Sokezerre megy azoknak a publikációknak a száma, amelyek azzal foglalkoznak, hogy egy-egy kolofon-nélküli ősnyomtatványt mikor és melyik nyomda állított elő, vagy éppen hogy egy töredék melyik ismert vagy ismeretlen ősnyomtatvány része lehetett. Meglepő viszont, hogy milyen keveset foglalkozott a tudomány azzal a kérdéssel, hogy ezek az 1500 előtt készült nyomtatványok mit tartalmaztak.¹ Más-e a tartalmuk, mint a korábbi vagy az egykorú kódexeké? Hogy valamilyen új szellemi áramlat érvényesül-e bennük, az tette-e szükségessé az egyenként, kézzel írott könyveknek a fölváltását egy olyan új technikai eszközzel, amely nagy tömegben új eszméket terjeszt, új társadalmi rétegeket akar bekapcsolni az olvasásba, a könyv használatába. Olyan társadalmi osztályokat vagy rétegeket, amelyek addig idegenül álltak szemben az írott betűvel, és most egy fordulattal részeseivé tudnak válni az írott műveltségnek. Tehát nemigen fordult a tudományos érdeklődés afelé az igen lényeges kérdés felé, hogy mit is tartalmaztak ezek az új technikai eszköz segítségével most már egyszerre tömegesen elkészített könyvek: új anyagot-e vagy pedig szellemi téren minden maradt a régiben, s ebben az esetben a technika lendített egy nagyot az európai emberiség szellemi életén, nyitott teret új eszmék terjesztésének, fejlesztett ki új tudományokat, irodalmakat.

Pedig ma már nem csak a „Hain” és folytatása-kiegészítései állnak rendelkezésünkre, hanem sok évtizedes nemzetközi összefogás alapján jelennek meg a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* kötetei a lehető teljesség igényével. Igaz, hogy ez a vállalkozás még igen messze van a befejezéstől – legalábbis nyomtatásban való hozzáférhetőségben –, mégis a már hozzáférhető anyag olyan nagy méretű, hogy legalább nagy valószínűségű következtetések vonhatók le belőle. Az eddig megjelent kilenc kötet 11.338 tétele Hain katalógusának teljes 16.299 tételéből a 7865. számig

¹ Több mint hat évtizeddel ezelőtt tett bizonyos számszerű kísérletet az ősnyomtatványok tartalmi elemzésére John M. LENHART: *Pre-Reformation printed books. A study in statistical and applied bibliography* c. művében (New York, 1935). Következőként meg kell említeni egy kölni disszertációt: SAUER, Manfred: *Die deutschen Inkunabeln, ihre historischen Merkmale und ihr Publikum*. Düsseldorf, 1956. Ez az utóbbi azonban pusztán a német nyelven kiadott ősnyomtatványokkal foglalkozott, tehát inkább a német irodalomtörténet, mint az általános művelődéstörténet körébe tartozik.

terjedő részét, tehát majdnem a felét, pontosabban 48.3 %-át öleli föl. Ez pedig elég arra, hogy egy előzetes fölmérés alapjául szolgáljon. Akkor is, ha majd évtizedek múltán, ha a *GW* teljes lesz, esetleg ezeket az előzetes adatokat bizonyos mértékig helyesbíteni kell. Úgy gondoljuk tehát, hogy érdemes megtenni ezt az első kísérletet addig is, amíg a későbbi generáció már pontosabban, végleges eredmények megállapítására lesz képes. Ha másra nem is, de esetleg arra jó, hogy fölhívja a figyelmet erre a kérdésre, és a kutatást olyan irányba terelje, amely a nyomtatott könyvben többet lát, mint iparcikket, egy technikai eljárással létrehozott tárgy-tömeget, és nemcsak a betűtípusokat, a nyomdák föltételezhető fölszerelését, a kötetek árát, példányszámát stb. kutatja, hanem azt is, hogy mi volt ezekben a kötetekben. Hiszen a könyv célja mégiscsak szellemi tartalmak közlése, fönntartása, terjesztése, az a műveltség kialakításának elsőrangú eszköze, s így tartalmi vizsgálata sok tanulsággal járhat az európai művelődés történetének megismeréséhez. Bizonyos, hogy a reformáció és ellenreformáció hatalmas szellemi küzdelmei sem lehettek volna elképzelhetők a következő két évszázadban a könyvnyomtatás és terjedés roppant arányú kibontakozása nélkül.

Mi azonban most nem az említett későbbi korszakkal szeretnénk foglalkozni, hanem a kezdetekkel, a 15. századdal. Valamilyen új szellemi áramlatnak köszönhető-e a nyomtatott könyv létrejötte? Hozott-e a könyvnyomtatásnak ez az első fél évszázada szellemi téren is valami újat, vagy pusztán egy meglevő társadalmi igény kielégítéséről van szó, a technikai fejlődés egy zseniális mozzanatáról, amely gyümölcseit csak egy későbbi korszakban hozta meg?

Ha az ősnymtatvány-anyagot pusztán önmagában próbálnánk megvizsgálni, az csak féleredményt hozna. Hiszen a célunk éppen az, hogy megállapítsuk, hozott-e valami újat szellemi téren a könyvnyomtatás. Ehhez pedig okvetlenül szükséges, hogy összehasonlítsuk a 15. század nyomtatott könyvanyagának tartalmát a megelőző könyvforma, a kódex-anyag tartalmával.² Sajnos ezen a téren sokkal problematikusabb a helyzet, mint az ősnymtatványokkal kapcsolatban. Hiszen a világon található kódexek valamilyen teljességre törekvő katalogizálásának még csak a gondolata sem merült föl eddig – pedig érdemes lenne. De az talán a valóságban kivihetetlen vállalkozás, még a mai szervezettség és technikai eszközök mellett is. De nemcsak ilyen egyetemes kódex-jegyzék nem áll rendelkezésünkre, hanem sajnálatos módon még a világ leggazdagabb kódexgyűjteményei sem rendelkeznek teljes állományuk hasznavehető nyomtatott katalógusaival.

Vizsgálatunkhoz ezért mi a mai Österreichische Nationalbibliothek (korábban Hofbibliothek) kódexeiről még 1864 és 1912 közt megjelent tizenegy kötetét vizsgáltuk át és vettük összehasonlítási alapul. Ez a *Tabulae codicum manuscriptorum*

² Értékes adatok és szempontok találhatóak Tilo BRANDIS tanulmányában: *Handschriften- und Buchproduktion im 15. und frühen 16. Jahrhundert*. Sonderdruck aus: *Literatur und Laienbildung im Spätmittelalter und in der Reformationszeit*. Hrs. von Ludger GRENZMANN und Karl STACKMANN. Stuttgart, 1984. 176–196.

in *Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum Vindobonae* azért látszott a legalkalmasabbnak, mert ez a világ egyik igen jelentős kódex-gyűjteménye, s ez a katalógus az adott időben a teljesség igényével készült. Az egyes kötetek tartalmi leírása megfelelően részletes, és főleg, a kódex-anyag eredetét tekintve talán ez a legsokoldalúbb: uralkodóházi könyvek, humanista könyvgyűjtők kötetei, főúri könyvtárak és egykori kolostorok anyaga és még sok másféle kódex került ide egy sokféle jellegű, nemzetiségű országokból összeállt birodalom területéről. Igaz ugyan, hogy ma az úgynevezett „series nova” sorra egymás után megjelenő köteteiben újabban több ezer kötet anyaga került publikálásra, de ez az anyag teljesen elűt a TC anyagától. Túlnyomó részében újkori kéziratokat tartalmaz.

A többi nagy kódexgyűjtemény anyagának általában csak töredéke látott napvilágot nyomtatott katalógusban (Vatikán, párizsi Bibliothèque nationale, Madrid Biblioteca Nacional), vagy nem eléggé részletesek a leírásai (München, Bayerische Staatsbibliothek), esetleg nem eléggé szerves fejlődéssel jöttek létre (London, British Library), összehasonlítva a béccsivel. Ezért gondoltuk azt, hogy választásunk talán indokolható.

Ha mármost a bécsi kódex-gyűjtemény 15. századiként jelzett kódexeiről készítettünk statisztikát, a következő számadatokhoz és megfigyelésekhez jutunk:

A 15. századi kódexek együttes száma itt 3422. (A 15. századnál korábbi kódexek együttes száma 1549). Ezek közül 1968 kötet vallásos, 1454 világi tartalmú. A köztük levő százalékos rány: 57,5 % : 42,5 %-hoz.

A két csoport közül először a vallásos anyagot vesszük számba részletesebben, a különböző tárgykörök százalékos arányában. Megjegyezve azt, hogy ezek a százalékok mindig a teljes számbavett kódexek arányszámai, tehát nem azt jelentik, hogy a vallásos kódexeken belüli százalékos arányról van szó. A vallásos anyagban tíz csoportot vettünk alapul.

Mindjárt meglepő az a tény, hogy itt legnagyobb számban azok a vallásos tartalmú kódexek vannak képviselve, amelyeket a többi kilenc csoport egyikébe sem lehet besorolni. Köztük csekély azoknak a száma, amelyek olyan kérdésekre vonatkoznak, amelyekből kis számuk miatt nem volt érdemes külön csoportot fölállítani, hanem túlnyomó többségük azért nem kerülhetett valamelyik számbavett csoportba, mert többféle, különböző jellegű anyagot tartalmaznak: éppen úgy találhatók bennük szentbeszéddek, mint teológiai fejtegetések, szentek élete vagy egyházjog. Ez a „vegyes” vagy „egyéb”-ként nevezhető csoport az összes kódexek 12,6 %-át teszi ki. Annak a jele ez, hogy még a 15. századi kódex-tulajdonosok nagyobb része is nagyon kevés, csak egy-két könyvvel rendelkezett és abban írt vagy íratott, köttetett össze mindenféle olyan anyagot, amire szükség lehetett.

Ezt a csoportot követi nem is olyan sokkal kisebb számarányban a kánonjogi anyag, 9,4 %. Utána állnak az egyházi beszéddek 7,6 %-kal. Ez érthető, hiszen az akkori életben az egyházjognak igen nagy szerepe volt. A szentbeszéddek mondása pedig a pasztorációban a papság egyik legnehezebb, állandó feladata volt, nagyon rászorultak arra, hogy beszédmintákat használjanak föl. Viszont meglepően kicsi a

liturgikus kódexek aránya, alig kevesebb mint a szentbeszédéké, 7,5 %. Ennek az lehet az oka, hogy a dolog természetének megfelelően a liturgikus kódexek templomokban voltak használatosak, és ott is maradtak, esetleg a gyakori használat folytán sok el is használódott. Tehát a könyvtárakba való kerülésük csak esetleges volt.

Az elméleti teológia három fő csoportját, a patrisztikát, skolasztikus teológiát és a bibliamagyarázatot (exegézis) a következő arányokban találjuk: skolasztika 5,7 %, exegézis 5,3 %, patrisztika 2,9 %. A vallásos olvasmányok (legendák stb.) 2,9 %, a morálteológiát 2,2 % végül a Bibliát 1,4 % képviseli.

A világi kódexeknél természetesen több csoportot kellett fölállítani, mint a vallásosoknál, az anyag sokfélesége miatt, összesen 16-ot. Ezek közül a legnagyobb csoport a szépirodalom, 9,8 %. Persze ennek több mint kétharmada a klasszikus irodalomra esik: 3,4 %-ot képviselnek az ókori görög írók művei (természetesen csekély kivétellel latin fordításban), majdnem pontosan ugyanennyi az ókori latin íróké: 3,3 %, míg a középkori, főleg latin és csekély számban nemzeti nyelven készült irodalom 3,1 %. Mennyiségben az irodalmat a történelem követi 5,7 %-kal. Érdekes módon ezek közt is valamivel megelőzi számban az ókori történelem 2,6 %-a a középkori krónikákét: 2,4 %. A világtörténelem egészen elenyésző, mindössze 0,7 %. A filozófia 5,3 %-ából 4,1 % jut a középkorira, 1,2 % az ókorira.

Első pillantásra meglepően nagynek tűnik a természettudományi, főleg ezen belül a csillagászati anyag: 4,9 %. Ez azonban nem a természettudományi érdeklődés jele, mert főleg kalendáriumokról van szó, amelyeknek készítésében nagy szerepet játszottak a csillagok. Elég nagy számban találunk orvosi kódexeket, százalékos arányuk 4,6. A jogi kódexek aránya kisebb, együttesen 3,5 %, köztük egészen csekély a római jog anyaga, csak 0,8 %, az egyéb, tehát a különböző országok nemzeti joga ennek háromszorosa: 2,7 %. A grammatika és filológia csoportja majdnem azonos a jogiakéval: 3,4 %, persze ezek általában nem tudományos művek, hanem a latin nyelv tanítását szolgáló kézikönyvek. Utolsó helyre szorul a földrajz 0,3 %-kal és a matematika 0,1 %-kal. A be nem sorolható egyéb anyag elég sok: 4,9 %.

Ezeket a tartalmi arányokat szeretnénk összehasonlítani, ugyanilyen csoportok alapján, az ősnymtatványok tartalmával. Mielőtt azonban hozzáfognánk ehhez az összehasonlításhoz, vessünk egy pillantást arra a kérdésre is, hogy a könyvnyomtatás mikor s hol, milyen ütemben terjedt el. Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy a nyomdászat mestersége aránylag lassan honosodott meg. A Gutenberg *Bibliáját* követő másfél évtizedben 1470-ig a számbavett ősnymtatványoknak mindössze 1,8 %-a látott napvilágot. A következő évtized a rohamos fejlődés ideje, ekkor készül a nyomtatványok 19,9 %-a. A fejlődés üteme ezután továbbra is rohamosan fokozódik: az 1481–1490 közti időre 31,7 %, a század utolsó évtizedére 47,7 % esik. Tehát a 15. század utolsó két évtizedében készült az ősnymtatványok közel 80 %-a. A könyvnyomtatás tehát ekkor kap igazi jelentőséget. Tartalmuk is erre a korszakra jellemző.

Azt is érdemes még számbavenni, hogy hol honosul meg nagyobb mértékben a 15. századi könyvnyomtatás. Legnagyobb elterjedése nem a nyomtatás föltalá-

lásának hazájára, Németországra esik (itt mindössze 31,5 %-ot találtunk), hanem Itáliára (35,6 %). Franciaország, a középkori kultúra fő székhelye messze lemarad (16,7 %). Viszont kis terjedelműre és csekély népességükre tekintve meglepően sok a németalföldi (6,7 %) és a svájci (3,5 %) nyomtatványok száma. Ezekre a mintegy központi helyet elfoglaló területekre esik az egész 15. századi nyomtatványtermelés 93,4 %-a. Az összes többi, ezt mintegy peremként körülvevő terület: Anglia, Spanyolország, Ausztria, Csehország, Svédország, Lengyelország, Magyarország, Portugália együttvéve (6,6 %) kevesebb, mint a kis Németalföldé egyedül. Természetesen nem feladatunk itt e jelenség okainak vizsgálata, nyilvánvalóan társadalmi és gazdasági, nem pedig kulturális okai voltak, hiszen maguknak a nyomdák bizonyos országokban való működése nem jelentette azt, hogy ezeknek a termékei mind ott kerültek forgalomba, illetve hogy az egyes országokban élt szerzők művei okvetlenül ott is jelentek meg nyomtatásban. Gondoljunk csak nálunk Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát műveire, magyarországi szerkönyvekre stb. Ha az említett országok nevére gondolunk, nem is olyan meglepő, hogy Magyarországon olyan kevés sikere volt a 15. századi nyomdaalapításoknak, bár ezek időben megelőzték Angliát és Spanyolországot.

Ezek után térünk rá most már valóban az ősnymtatványok tartalmi vizsgálatára, összehasonlításukra a kódexekével. A *GW* eddig megjelent kötetei összesen 11.338 tételt tartalmaznak. A megjelenés folyamán előkerült, illetve megállapított pótlások ezt a számot növelik ugyan, de majdnem ugyanennyit tesz ki azoknak a tételeknek a száma, amelyek bizonytalan datálásúak, pl. nem bizonyos, hogy valóban 1500 előtt jelentek meg. Az így számbavehető anyag tételszáma 11.379.

Csak hogy első pillantásra feltűnik, hogy nem lehet az egészet figyelembe venni. A könyvnyomtatással ugyanis bekövetkezett az a lehetőség, hogy tömegesen tegyenek közzé különböző egyleveles szövegeket, például búcsúleveleket, hirdetményeket, rendeleteket, nyomdai reklámokat, fali kalendáriumokat és hasonlókat. Ezeknek az együttes száma 808. Ezek olyan írásmű-típusok, amelyeket nem lehet a kódexekkel összevetni, hiszen nem könyvek. De ugyanígy nemigen lehet számbavevni az olyan kisebb, egy kvateriónál csekélyebb terjedelmű szövegeket sem, tehát a 2–7-leveles aprónymtatványokat, amelyek szintén nem egyenrangúak a kódexekkel. Ezek mind a szövegeknek olyan típusai, amelyeknek létrejöttét a könyvnyomtatás hozta meg, nagy példányszámú produktumok, de nem könyvek. Ilyesmit a kódexek korában alig kereshetünk. Ezeknek az aprónymtatványoknak együttes száma 775. Tehát az egyleveles nyomtatványokkal együtt 1583 olyan tétel van, amit vizsgálatainkból ki kell rekeszteni. Így a kódexekkel összevethető tételek száma 9775 lesz.

A 9775 nyomtatvány közül 4074 a vallásos jellegű, 5701 a világi. A kettő közti százalékos arány 41,7 : 58,3. A kettőnek egymáshoz való viszonya tehát a kódexkéhez képest megfordult. Bár ez az arány nem igazán feltűnő, hiszen most is közel van a fele-fele arányhoz, és mint a továbbiakban látni fogjuk, nem is mindenben a valóságot tükrözi. De azt is tekintetbe kell venni, hogy az ősnymtatványok túl-

nyomó többsége csak a 15. század utolsó szakaszát jellemzi, hiszen a nyomdák nagyobb elterjedése 1470–1480 után következik be. Sajnos a kódexekre vonatkozólag ilyen pontosabb időadatokat az esetek többségében nem lehet megkülönböztetni, inkább csak annyi bizonyos, hogy a 15. századból származnak.

Ami mármost a vallásos tartalmú ősnymotatványokat illeti, rögtön föltűnik, hogy a kódexek legnagyobb tartalmi csoportja, az úgynevezett „egyéb”, ami – mint láttuk – kevés kivétellel a vegyes tartalmú köteteket foglalja magában, itt egészen elenyésző. Valóban csak azok sorolódnak ide, amelyeket elenyésző számuk miatt nem lehetett külön csoportba venni. Ilyen „egyéb” kiadvány alig 0,4 % van. Azért van ez így, mert ősnymotatványok közt egyáltalán nincsenek olyan kötetek, mint a kódexek közt, amelyekben sokféle tartalom van együtt. Mert igaz ugyan, hogy nem minden nyomtatott könyvben van csak egyetlen mű, hanem olykor kettő–három, esetleg ennél is több, mégis a nyomtatott könyvek műveket tartalmaznak, s ha többet, akkor is olyanokat, amelyek valahogy összetartoznak, hasonló tartalmúak, tehát valamilyen konkrét csoportba beoszthatók.

A vallásos kódexek második csoportjának a kánonjogikat találtuk, 9,4 %-kal. Ez az arány jelentékenyen csökkent az incunabulumok közt, csak 6,2 %-ot tesznek ki. Viszont már itt megjegyezhetjük, hogy amint később látni fogjuk, a római jogi kódexek 0,8 %-a 6,5 %-ra nőtt. Ez bizonyítja a jogi életben – mint egyébként is ismeretes –, a római jog előtérbe kerülését. Nagyon csökkent az egyházi beszédek anyaga: 7,6 %-ról 2,4 %-ra. Viszont az is igaz, hogy köztük hatalmas beszédgyűjtemények vannak, s ezek most már nem egy-egy példányban, hanem többszáz példányban kiadott kötetek, tehát valószínűleg gyakorlatilag nem került kevesebb beszédszöveg használatba, mint korábban.

A liturgiát szolgáló kötetek arányszáma pontosan azonos marad: 7,5 %. A teológiai irodalomban a patrisztika majdnem pontosan azonos marad, mindössze 2,9 %-ról 3,0 %-ra változik. Némileg csökken a skolasztikus teológia: 5,7 %-ról 4,0 %-ra. Még sokkal erősebben az exegetika, a bibliamagyarázat, amelynek aránya a kódexek közt tekintélyes 5,3 %-ról mindössze 0,8 %-ra esik vissza. Nagyon nőtt azonban a vallásos olvasmányok (legendák stb.) aránya: a 2,9 % több mint duplája lesz, 7,2 %, az egész teológiai anyag egyik legnagyobbika. Még jobban növekedett a morálteológia: 2,2 %-ról 8,9 %-ra, s így az egész teológiai anyag legnagyobbikává lesz. A bibliakiadványok aránya azonos marad: 1,4 %.

Összegezve a vallásos tartalmú ősnymotatványokról mondhatót, úgy tűnik, hogy van valami eltolódás a gyakorlatiasabb, nem annyira a dogmatikával kapcsolatos vallásos élet, a világiaknak vallásos olvasmányok felé fordulása irányában. Tehát egyáltalán nem az elvilágiasodás jelei tűnnek elő, mint inkább arról van szó, hogy a világiak egyénisége jobban előtérbe kerül, ez pedig főleg az iskolázottság, az olvasni tudás fokozódásának következménye.

Ha mármost a világi tartalmú ősnymotatványokra térünk rá, föltűnően nagynek látjuk a „grammatika és filológia” csoportot, amely majdnem ötszörösére emelkedik a kódexekkel szemben: 3,4 %-ról 16,8 %-ra. Ez azonban nem annyira valamilyen

fokozott filológiai érdeklődés eredménye, hanem annak, hogy jóval több mint ezer ilyen kiadvány egyszerű iskolai latin nyelvtan, így csak a *Donatus*ból kb. 400 kiadás maradt ránk, és még ki tudja, mennyi pusztult el teljesen. Viszont az is bizonyos, hogy nagy példányszámú kiadványokról volt szó, tehát a 15. század kései szakaszában legkevesebb 100.000 diák és oktató kezébe került most már nyomtatott szöveg. Az iskolai oktatás tehát a pusztá szóbeliség helyett sok helyen áttérhetett a tankönyv használatára. Szóval pusztán gyakorlati és nem világnézeti kérdésről van szó, egy társadalmi jelenségről, illetve egy új, a technika adta lehetőség kihasználásáról.

A következő kiemelkedő csoport az újabb „irodalom” 3,1 % helyetti 8,9 %-a. Csakhogy itt természetesen nem valami rohamos kibontakozó irodalmi élet, az irodalmi műveltség és érdeklődés rohamos kibontakozásáról van szó, hanem megint inkább egy gyakorlati dologról. Olyan szellemi termék ezeknek a többsége, amilyenek korábban is megvoltak (üdvözlő beszédek, alkalmi versek stb.). De míg korábban a szövegek vagy a szerző hagyatékában maradtak fenn – ha egyáltalán fennmaradtak – vagy az ünnepeltnek átnyújtott, szép formában leírt szövegük. Jellemző, hogy ezeknek az általában kis terjedelmű nyomtatványoknak legalább egyharmada latin nyelvű.

Ezeket pedig, ha sok közülük világi személyekhez szólt, világi eseményekkel kapcsolatos volt is, nem világi emberek, hanem papok, klerikusok írták. Tehát aligha tartoznak az igazi világi irodalomhoz. A nemzeti nyelvűek közül az olaszok vannak legnagyobb számban képviselve, talán egynegyed része az egész ilyen anyagnak. Másrészt viszont kiderül, hogy Dante *Divina commediája* az egész 15. század folyamán mindössze 15 kiadást ért meg, Boccacciónak ugyan ennél jóval több, 75 kiadását ismerjük ebből a korból, de 30 év alatt ekkora területen bizony ez is elenyésző.

A várakozással ellentétben némileg csökkent az ókori görög irodalom részaránya, bár sok az ezeket kommentáló irat. A görög irodalom 3,4 %-os kódex-anyaga helyén csak 1,4 %-ot találunk, persze úgy, mint korábban is, most is kevés kivétellel latin fordítások ezek. Az ókori latin irodalom aránya valami keveset nőtt: 3,3 %-ról 3,8 %-ra. A jog területén viszont erősen előtérbe nyomul a római jog a hazai jogokkal szemben: 0,8 %-ról 6,5 %-ra. Ez egyike a legföltűnőbb változásoknak. Dehát ismeretes a római jog recepciójának jelentősége. A nemzeti jogi témák számaránya is nőtt valamivel: 2,7 %-ról 3,2 %-ra. Az ókori filozófia terén is rendkívül megváltozik az arány: 1,2 %-ról 5,6 %-ra. Viszont a középkori filozófia se veszített a súlyából, sőt egy kicsit nőtt is a szerepe: 4,1 %-ról 4,4 %-ra.

A történelmi érdeklődés nagyfokú csökkenését jelzi, hogy az ókori történelmet tartalmazó kódexek 2,6 %-a mindössze 0,7 %-ra esett vissza, a középkori krónikák 2,4 %-ról 1,1 %-ra, a világtörténet úgyis csekély száma 0,7 %-ról 0,2 %-ra.

Nagyot esett a csillagászati–természettudományi csoport 4,9 %-a 2,2 %-ra; ez valószínűleg annak a következménye, hogy a korábbi nagyobb terjedelmű kalendáriumok helyébe léptek a tömegesen sokszorosított egyleveles kalendáriumok, amelyeket itt az aprónymotatványok közt soroltunk be. Érdekes viszont, mennyire csök-

kent az orvosi könyvek száma: 4,6 %-ról 1,9 %-ra. A matematika és a földrajz most is elenyészően kevés, 0,7 és 0,3 %. Az „egyéb” világi is csak 1,2 %.

Végeredményben tehát, ha figyelembe vesszük, hogy csak az iskolai grammatikák mintegy 15 %-ot tehetnek ki, s ezek egyáltalán nem a műveltség elvilágiasodásának a jelei, megállapíthatjuk, hogy a vallásos és világi jellegű ósnyomtatványok főntemlített 41,7 : 58,3 %-os aránya félrevezető. Nincs szó a műveltség elvilágiasodásáról, csak arról, hogy az iskolázás, az olvasni tudás fokozódik, most már a világi városi polgárság jobbmódú rétegeiben. Igény van tehát az olvasható szövegre a szóbeliség mellett. Ezt az igényt a példányonkénti másolás már messze nem tudta kielégíteni. Gutenberg ezt a társadalmi igényt ismerte föl, és ezt elégítették ki a nyomdászok. Jellemző, hogy Gutenberg elsőként a *Bibliát* nyomtatja ki. A nyomdászok a 15. században nem új szellemiség hordozói és terjesztői voltak, hanem iparosok, üzletemberek, akik piacra dolgoztak, fölsímet üzleti érdekeket használtak ki.

A könyvnyomtatás tehát sem nem képviselője, sem nem elindítója új szellemi áramlatnak, hanem tükörképe egy korszaknak, s nem valami elvilágiasodás jele és kezdeményezője.

A könyvnyomtatás egy nagyszerű technikai újítás, ami sok lehetőséget adott a következő korok szellemiségének. A nagy fordulatot először Luther hozta meg, aki zseniálisan fölsímete a nyomtatott szó nagy propagatív lehetőségeit, többszáz példányban terjesztette kis kiadványaiban a maga eszméit. Azután megindul a reformáció és ellenreformáció hatalmas írásos vitakorszaka. Itt már valóban egy új szellemi áramlat lép közbe, valóban új szellemiségű, de ez sem világi jellegű, sőt ellenkezőleg: éppen a vallási elemet állítja a közérdeklődés középpontjába. A nagy szellemi fordulat Európában csak majd sokkal később hozza a felvilágosodás és a liberalizmus, a maga evilágra építő szellemiségével a korábbi religió-centrikus világnézettel szemben.

CSAPODI, CSABA

Der Inhalt der Wiegendrucke

Die Wissenschaft beschäftigte sich bisher kaum mit den Inhaltsfragen der Wiegendrucke und verglich sie nicht mit dem Inhalt der Kodexe. Obwohl der Gesamtkatalog der Wiegendrucke (GW) noch nicht vollständig ist, umfasst er schon fast die Hälfte des Wiegendrucke-Bestandes, und das kann schon zu einer vorläufigen Vermessung zugrunde liegen. Um die Frage zu entscheiden, ob die Buchdruckerei auch im geistigen Gebiete etwas neues brachte, muss man mit dem Inhalt der Kodexe Vergleiche machen.

Der Verfasser basierte seine Untersuchungen auf die zwischen 1864–1912 erschienenen Bände der ÖNB. Die Inhaltsproportionen dieser Kodexe verglich er mit denen der Wiegendrucke auf Grund der bisher erschienenen Bände des GW. Im Laufe der Untersuchung stellte sich heraus, daß im Falle der Wiegendrucke geistlichen Inhalts, eine kleine Verschiebung in die Rich-

tung eines praktisch-religiösen Lebens wahrzunehmen ist. Die grammatische und philologische Proportion der Wiegendrucke stieg an das fünffache des ähnlichen Materials der Kodexe; im Gebiet der Literatur erhöhte diese Proportion von 3,1 % zu 8,9 %; die Proportion der altgriechischen Literatur nahm dagegen ab (von 3,4 % zu 1,4 %). Im Gebiete des Rechts drang das römische Recht in die Vordergrund (von 0,8 % zu 6,5 %). Die Ergebnisse des Vergleiches bezeichnen nicht die Verweltlichung der Kultur, sondern das Vorrücken der Schulkultur und des Lesens: die Buchdruckerei war kein Veranlasser einer neuen geistigen Strömung, sondern nur das Spiegelbild der neuen Epoche.